Pölcz Ádám

RETORIKAI-ETIKAI KÉRDÉSEK A SAJTÓ NYELVEZETÉBEN ÉS SZÖVEGSZERKESZTÉSI GYAKORLATÁBAN – A PINK EDUCATION-TANULMÁNY KOMMUNIKÁCIÓJÁNAK TANULSÁGAI

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban a kritikai gondolkodás retorikai nézőpontú fejlesztésének szükségességét hangsúlyozom. Felvetésem alapját az a diskurzus képezi, amely a *pink education* magyarországi jelenségével foglalkozó állami számvevőszéki tanulmányra vonatkozott – ennek kapcsán szeretném fölhívni a figyelmet a látszat és valóság retorikai megkülönböztetésére, a disszociációs érvelés (Perelman 1977/2018) kritikai gondolkodásban való felhasználhatóságának néhány technikai kritériumára. Az ÁSZ-tanulmány a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők túlreprezentáltságának tényezőivel és gazdasági-társadalmi hatásaival foglalkozott, a sajtóban pedig több híranyag és véleménycikk is napvilágot látott az elemzés tartalmával kapcsolatban, de az ezek által közvetített üzenetek zöme nem felelt meg a valóságnak. Felvetésem szerint a tanulmány sajtóbeli kommunikációja a legelemibb nyelvi, retorikai és sajtóetikai követelményeknek sem felelt meg, ez pedig már a sajtó éthoszán, kattintásvadászati stratégiáin és politikai motiváltságán is túlmutat, újra és újra fölvetve az olvasói kritikai gondolkodás tanításának és elmélyítésének szükségességét.

Értelmezési keretként a retorikai nézőpont azért lehet megfelelő, mert a retorika a gondolkodásra és a beszédre (Babits 1909), tehát végső soron a nyelvre és annak használatára épít, tervezési és megvalósítási szinten is támpontokat adva a szövegek alkotásához és elemzéséhez (Corbett 1969/2011; Adamikné 2013). A retorikai szemlélet érvényesítése az anyanyelv-pedagógiában így segítheti a majdani médiafogyasztók nyelvi tudatosságának növelését, hozzájárul a „sorok között olvasás" képességéhez, hiszen az olvasók a nyelvi megformáltságot képesek lesznek a megnyilatkozó éthoszán keresztül figyelni, önreflektív módon közelíteni a szövegolvasás kapcsán bennük megjelenő, szavak és nyelvi kifejezések által kiváltott érzelmekhez (pathosz), továbbá a szöveg felépítettségében is megtalálják a kapaszkodókat (logosz).

A jelen tanulmányban a pink education kapcsán történteket a retorikai szituáció és a retorikai elemzés módszerének bevonásával értelmezem.

https://doi.org/10.17048/Pelikon.2025.465

2. Retorikai és etikai alapvetések

2.1. Médiaetikai kérdések

Ivor Armstrong Richards szerint a retorika a félreértelmezésnek és ellenszereinek a tanulmányozása (Adamik et al. 2005: 141). A félreértés forrása sokféle lehet: a szavak és kifejezések denotatív jelentésének különbsége a feladó és a címzett számára, a zaj a kommunikációs csatornában, a kulturális különbségek (Vesszős 2022), a társalgási maximáknak a szituációban elégtelen alkalmazása, azaz az elvárható minimumnak való meg nem felelés (Ivaskó 2005), szándékosság stb. Utóbbi esetében a félreértésnek etikai vonatkozásai is felmerülnek: vajon a kommunikátor, a feladó milyen szándékból változtatta meg az üzenet mondanivalóját? Mit akart vele elérni? Milyen érdeke fűződik hozzá, hogy mást kommunikáljon, mint a valóság? A valóság elferdítése, a manipuláció súlyos etikai vétség: a valóság helyett valamiféle látszatot bemutató szövegekkel a cél egyértelműen a szándékos félreinformálás és/vagy az üzenet értelmezési tartományának keretezése az olvasó számára.

A médiának többféle gyakorlati feladatot kell ellátnia: információt szolgáltat, véleményt fogalmaz meg, fórumot biztosít, kétirányú kommunikációs csatornát nyit a polgárok és a kormányzat között, valamint bírálóként, őrszemként lép fel a hatalommal szemben (Christians et al. 2021: 45). Mindemellett azonban az egyes médiumok – különösen politikai tartalmak tekintetében – ismert értelmezési tartományokat vallanak magukénak: kormánypárti, kormánykritikus, független, ellenzéki, semleges. A média és az újságírás szerepei is többfélék lehetnek: ellenőrző, támogató, radikális vagy együttműködő – attól függően, hogy éber informátorként, a közvélemény tájékoztatásának fő csatornájaként, a hatalommal szembeni kritikusként nyilvánul meg, vagy éppen a média és politikai, gazdasági hatalom szervei közti kapcsolószerepet tölti-e be (Christians et al. 2021: 44–49). Az egyes szerepekhez rendelt jelentéseket az 1. táblázat foglalja össze.

A média és az újságírás szerepe	A szerepek jelentései
ellenőrző	éber informátor: információk gyűjtése és közzététele
támogató	a közvélemény tájékoztatásának fő csatornája: a közfigyelemre joggal számot tartó témákhoz hozzáférés biztosítása a politika, az egészségügy vagy az oktatás területén
radikális	a hatalommal és a fennálló renddel kritikus nézeteknek való téradás: a részvételi demokrácia egyik alapja, a drasztikus változások támogatója, bíráló hang
együttműködő	együttműködés a média és az állami szervek között: a rend védelmében, a bűnözés, a háború, terrorizmus, lázadás, vészhelyzetek és katasztrófák fenyegetéseivel szembeni segítség

1. táblázat: A média és az újságírás lehetséges szerepei (forrás: Christians et al. 2021: 44–49)

Az egyes szerepek között a gyakorlatban jelentős átfedés van (Christians et al. 2021: 47). A demokráciákban azonban figyelembe kell venni még egy fontos szerepet: az újságírói objektivitás követelményét. A polgároknak mint választóknak elegendő információval kell rendelkezniük a tájékozott és észszerű döntések meghozásához – a sajtó pedig a legfontosabb forrása kell hogy legyen ezeknek az információknak. Szükséges tehát, hogy az események lefolyásáról objektív és semleges tudósítás szülessen: objektív, vagyis ellenőrizhető tényekre épülő, azokra utaló; semleges, mert pártatlan és elfogulatlan, kiegyensúlyozott, hátsó szándék nélküli; tudósítás, mert köntörfalazás nélküli és érzelmektől mentes (Christians et al. 2021: 167–169). Az egyes médiumok közönsége azonban – saját világnézetéből és a sajtótermékek profiljából fakadóan – értékorientált is. Attól függetlenül azonban, hogy a médiumok közönsége mennyire körülhatárolható igényekkel rendelkezik a közéleti kérdések keretezését tekintve, az etikus kommunikáció (benne az objektivitással, a semlegességgel) nem lesz kevésbé égető kérdés. A disszociációs gondolkodásmód, vagyis a látszat és a valóság megkülönböztetése eleve értékcsökkenéssel jár (Perelman 1977/2018; Pölcz 2022), a manipulatív, szándékosan elferdített információ (azaz a látszat) és a valóság etikátlan szétválasztása pedig tulajdonképpen ellehetetleníti az ellenvélemény megjelenését (Pölcz 2023: 686). Így felmerül a kérdés: lehet-e kritikusan gondolkodni, ha valójában félrevezetnek bennünket? Ezeket az etikai kérdéseket a pedagógiában is releváns felvetni (Pölcz 2023).

Az objektivitás biztosítására és az etikus szakmai magatartásért több újságíró-szervezet is etikai kódexet dolgozott ki. A MÚOSZ etikai kódexe szerint „az újságírói etikába ütköző cselekedetnek minősül, ha a média munkatársa akár a közszolgálati, akár a kereskedelmi médiában a fogyasztókat, az olvasókat, a nézőket, vagy a hallgatókat bármely termék vagy szolgáltatás kelendőségének fokozása érdekében bármilyen módon megtéveszti – ez vonatkozik a hamis tájékoztatásra és a burkolt reklámra egyaránt. Ilyen megtévesztésnek minősül pl. a feldicsérés, hírnévrontó összehasonlítás, a hiányos tájékoztatás, a »fizetett közlemény« típusú megjelölés elmaradása stb." (W1) Az itt szereplő alapelvek be nem tartását jogszabály nem szankcionálja, és az etikai elveket is a médiaetika inkább informális, mint formális keretek között rögzült elvei alapján vizsgálhatjuk. A médiaetika ugyanis „a média azon, jogi szabályozás nélküli területeit jelenti, ahol vagy nem lehetséges, vagy nem szükséges a jogi normák jelenléte, de mindez még nem jelenti azt, hogy az adott területet teljes szabályozatlanságban lehet hagyni, csupán annyit tesz, hogy ott a médiaetika közösen kidolgozásra és betartatásra váró szabályai érvényesülnek" (Koltay 2004: 205). A médiaetikai alapelvek be nem tartására a jelen tanulmányban közlök egy példát.

2.2. A retorika etikai vonatkozásai

A következőkben a (média)etikai kérdéseket retorikai szemszögből vizsgálom. Arisztotelész retorikai hármasa – éthosz, pathosz, logosz – óta ismert, hogy a megszólaló személye a retorikai hitelesség egyik kulcstényezője – ez az éthosz (Arisztotelész 1999), amely persze összetett fogalom, „jelenség: a hatás, a szándék, valamint a közlő egész jellemének különleges egyvelege" (Adamik et al. 2005: 271). Kenneth Burke szerint pedig a hallgatóval való

azonosulás képessége. A retorikának emellett létezik olyan értelmezése, amely etikai értékként fogja föl a szónoklattant: Richard M. Weaver ahhoz a platóni alapelvhez nyúl vissza, amely szerint a retorikát csak az igazság keresése érdekében szabad felhasználni. A nyelv ugyanis „igehirdetős természetű": a retorika választásra késztet bennünket, a választás pedig etikai értékek alapján történik, a szónok számunkra hitszónok, s nemesen teljesíti feladatát, ha szenvedélyeinket nemes célok felé irányítja, s aljas, ha szenvedélyeinket arra használja, hogy összezavarjon vagy lealacsonyítson minket" (Adamik et al. 2005: 144). Ráadásul a retorika vizsgálati körébe tartoznak azok az etikai megismerő készségek és tudnivalók, „amelyekre szükség van a társas helyzetek értelmezéséhez, alakításához" (Aczél 2017: 8). Ivor Armstrong Richards is erről, a társas helyzetek megértéséről és a konszenzusteremtésről szól 1936-os *The Philosophy of Rhetoric* című művében, ahol a retorikát „a félreértésnek és ellenszereinek tanulmányozásaként" határozza meg. Adamikné (2013) szerint Richards elméletének alapja a szemantikai relativizmus: vagyis hogy mindenki mást ért bizonyos fogalmakon (tolerancia, demokrácia, vallásosság stb.). A retorika feladata pedig az, hogy konszenzust teremtsen az eltérően értelmezett fogalmak között. Ha az újságírói feladatot retorikai feladatnak tekintjük – márpedig az, hiszen szövegalkotással kapcsolatos –, akkor a konszenzusteremtés újságírói feladat is. Ennek ellenkezője ütközik a helyes retorikai szemléletmóddal is.

3. A retorika és a kritikai gondolkodás

A retorikát Marcus Fabius Quintilianus óta felfoghatjuk a szakmailag és erkölcsileg/etikailag jó beszéd tudományaként (vö. Quintilianus 2009) – a beszédet tágan, nyelvhasználat jelentésben értve is. A kritikai gondolkodás fogalmának értelmezése azonban meglehetősen eltérő, és konszenzus sem igazán született róla az elmúlt évtizedekben (Ismail 2020: 1). A kritikai gondolkodás legtömörebben talán úgy írható körül, mint egy intellektuálisan szabályozott folyamat, amely a hiedelmek és a cselekvések irányítója lehet, ha az információkat, amelyeket a befogadó a saját érveléséből, tapasztalataiból, megfigyeléseiből, reflexióiból gyűjtött, az érintett befogadó képes elemezni, szintetizálni és értékelni, szükség esetén pedig alkalmazni, újraértelmezni (W2). Megítélésem szerint a retorikai kritikai szemlélet bevezetése lehet a leghatékonyabb kritikai szemléletmód egy-egy médiaszöveg megítélésekor is, mert a retorikai kritika a hangsúlyát a hallgatóságra helyezi – ahogyan ezt Arisztotelész (1999) és Chaim Perelman (1977/2018) retorikája is alátámasztja. A kritikai-elemző gondolkodásnak ugyan több válfaját különböztette meg Corbett (1969/2011: 8–9), amikor objektív, mimetikus, expresszív és pragmatikus (retorikai) kritikáról írt az irodalmi művek elemzése kapcsán (2. táblázat), ezek közül azonban a retorikai kritika az, amely a többi jellemzőjét is egyesíti, és figyelembe veszi a beszéd- vagy írásmű közönségét is.

objektív kritika	A kritikának ebben a módozatában az irodalmi művet mint autonóm egészet elemzik, tekintet nélkül az őt létrehozó szerzőre és az őt hallgató vagy olvasó közönségre. Vö. New Criticism, Chicagói Iskola.
mimetikus kritika	Az „univerzum" viszonylatában, önmagán kívül, a benne lévő valóság elfogadhatósága szempontjából tanulmányozza a művet: az elbírálás mércéje a mű hűsége a valóság univerzumához.
expresszív kritika	A szerző viszonylatában, „visszafelé" olvassa a művet. A figyelmét a szerzőre mint a művészi alkotás létrehozójára összpontosítja, és belőle következteti ki kritériumait.
pragmatikus (retorikai) kritika	A művet úgy tekinti, mint a kommunikáció hordozóját, mint a szerző és közönsége közötti interakció eszközét. „A szövegtől *kifelé* tevékenykedik, hogy figyelembe vegye a szerzőt és a közönséget, mert a szerző, a mű és a közönség kölcsönös viszonyában érdekelt."

2. táblázat: Kritikatípusok (forrás: Corbett 1969/2011)

A kritikai-elemző gondolkodásnak van tehát retorikai vetülete is, ez teremti meg a jogalapot ahhoz, hogy a közönség igényei és elvárásai felől vizsgáljunk egy-egy szöveget. Egy kritikus akkor lesz „retorikai", amikor megpróbálja megmutatni, hogy az elérhető lehetőségek közötti választások a téma, vagy a műfaj, vagy az alkalom, vagy a szándék, vagy a szerző, vagy a hallgatóság – vagy ezek kombinációja – miatt történtek (Corbett 1969/2011: 16). Megengedve, hogy a kritikus oda-vissza mozogjon a mű, a szerző és a közönség között, ha szükséges, külső dokumentumokra is pillantva kiegészítő és megerősítő bizonyítékért, a retorikai kritika képessé teszi őt arra, hogy feltárja az okok és feltételek változatosságát (Corbett 1969/2011: 17).

Ezenkívül a retorikai kritikai műveltség segít abban, hogy a beszélő etikailag elszámoltatható legyen azért, amit szavakkal és – pl. az online médiában – a szavakon túl képekkel, gesztusokkal tesz (Ismail 2020: 6). Ez a kritikai műveltség lehetővé teszi a megtévesztés elleni védekezést is. A retorika ugyanis képes előmozdítani a kritikai gondolkodáshoz kapcsolódó készségeket, mert képes arra, hogy értelmezze az emberi gondolkodást: értelmezze és bemutassa, mit miért teszünk, ezáltal pedig megvéd bennünket a manipulációtól és a tévesztéktől (Ismail 2020: 6). Éppen ezért fontos, hogy az arisztotelészi éthosz-pathosz-logosz hármasból a másik két tényezőt, a szöveg felépítését és tartalmát (logosz) és az érzelmi hatást (pathosz) is figyelembe vegyük, hiszen a retorika holisztikus tudomány. A hallgatóság is holisztikusan, azaz egész emberként reagál a hallottakra vagy az olvasottakra (Adamikné 2013: 42) – értelmileg (logosz) és érzelmileg (pathosz) érintetté válik a szónokon (éthosz) keresztül. „Általánosságban elmondható, hogy a közönség intellektuálisan és szenvedélyesen reagál a nyilvános vitában felhozott érvekre. Ezenkívül törekszik arra is, hogy összhangot találjon az elhangzó üzenetek, a saját belső érzelmi állapota és annak felismerése között, hogy minek van értelme" (Cooper 1989: 91).

3.1. A retorikai szituáció

Az elhangzó vagy leírt médiaszövegekhez való viszony a retorikai szituációban értelmezhető, amelynek ugyanúgy szoros és elválaszthatatlan részét képezi a közönség/hallgatóság, mint a retorikai kritikának. A retorikai szituáció túlmutat a kommunikációs szituáció tényezőin. Összetevői a szükség, a kényszer és a cselekvőképes hallgatóság. A fogalmat Lloyd F. Bitzer alkotta meg, lényege szerint pedig „úgy definiálható, mint személyek, események, tárgyak, viszonyok összessége, amely olyan tényleges vagy lehetséges szükséget teremt, amely teljesen vagy részben megszüntethető, ha egy beszéd, amely beleszól a szituációba, arra készteti az emberi döntést vagy cselekvést, hogy az jelentősen módosítsa ezt a szükséget" (Adamikné 2013: 75 – vö. 3. táblázat).

szükség	A retorikai szituáció szervezési elve, megváltoztatható. Külső késztetés: felkérés, javaslat, a társadalmi folyamatok tarthatatlansága.	RETORIKAI SZITUÁCIÓ
kényszer	Belső motiváció a szükség megszüntetésére vagy az annak való eleget tevésre, de lehet külső akadály is (pl. a szónok negatív megítélése).	
hallgatóság	Adott és cselekvőképes közösség, amely tenni tud a szükség megszüntetéséért.	

3. táblázat: A retorikai szituáció összetevői (forrás: Adamik et al. 2005: 269–270)

A hallgatóság persze sokféle lehet: „[…] önmeggyőzés esetén, ha egy kényes helyzetben kell döntést hozni, állhat csupán a szónok személyéből, egy másik esetben átfoghatja az egész emberiséget, amelynek kompetens és értelmes tagjait […] úgy értelmezem, mint az univerzális hallgatóságot, és ezek között helyezkedik el a partikuláris hallgatóságok végtelen sokfélesége" (Perelman 1977/2018: 29). Perelman szerint tehát kétféle hallgatóságot különböztetünk meg: univerzálist és partikulárist. Az univerzális hallgatóság kultúra- és társadalomfüggő, egyfajta norma, amely az adott körülmények között, a beszélő által megcélzott közösség szempontjából jó vagy rossz érvelések megkülönböztetésére alkalmas. Ezzel szemben a partikuláris hallgatóság tetszőleges alapon szerveződő csoport, amelyre a beszélő hatást szeretne gyakorolni (Adamik et al. 2005: 334).

4. A pink education-jelenség értelmezésével kapcsolatos események

2022 augusztusának végén robbant a hír a magyarországi sajtóban: az Állami Számvevőszék női kvótát vezetne be a felsőoktatásban. A hír alapja a *Pink education jelenség Magyarországon?! – A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők túlreprezentáltságának tényezői* és gazdasági hatásai című ÁSZ-tanulmány volt. A sajtóban két nap alatt végigfutott a szenzáció, amelyet több online hírportál is szemlézett, a társadalomban pedig óriási visszhangot, sőt felháborodást keltett, hogy egy állami szerv rosszallását fejezi ki a nők felsőoktatásbeli túlreprezentáltsága miatt, és aggodalmának ad hangot annak kapcsán, hogy a sok diplomás nő miatt csökken

a házasságkötési hajlandóság és a gyermekvállalási kedv is, ez pedig demográfiai problémákhoz vezet. A magyar társadalom ekkor ismerhette meg alaposabban a pink education fogalmát. A munkaszociológiában már régebb óta bevett fogalom a „pink collar work" (rózsaszín galléros munka), amely azokat a munkaköröket takarja, ahol a nők vannak többségben – így például a pedagógusi vagy az egészségügyi szakdolgozói szakmák és munkakörök. A „pink education" („rózsaszín oktatás, nevelés") kifejezést a nők oktatás világában elfoglalt szerepének jellemzésére használják a 2000-es évek óta (Füzi 2022: 8). Mielőtt a konkrét eset elemzésére sor kerül, fontosnak tartom tisztázni a tanulmány valódi szándékát, ezért szó szerint idézem a tanulmány bevezetőjében foglaltakat:

„Az úgynevezett »pink education« jelenségnek számos gazdasági és társadalmi következménye van. Amennyiben az oktatás a nőies tulajdonságoknak kedvez, úgy ez rombolja a társadalmi mobilitást és esélyegyenlőséget. A férfias tulajdonságok alacsonyabb értékelése mentális és viselkedésbeli problémákat okozhat a fiú tanulóknak, akik nem tudják sajátos képességeiket optimálisan megmutatni, kibontakoztatni. A nők túlreprezentáltsága a felsőoktatásban demográfiai problémákat is okozhat, megnehezítve a pártalálást a közel azonos szinten képzett fiatalok között. A kreativitás, az innováció, a vállalkozó szellem és a technikai-műszaki érzék szükségesek a gazdaság optimális fejlődéséhez, a munkaerőpiaci problémák enyhítéséhez, a versenyképesség és fenntarthatóság javításához.

A közoktatásban nagyobb hangsúlyt kellene, hogy kapjon a változó munkaerőpiaci igényeknek hosszú távon is megfelelést biztosító kompetenciák és készségek átadása és fejlesztése. Olyan oktatási stratégiára van szükség, amely a sikeres önálló felnőttkori életvezetésre és az eredményes munkaerőpiaci jelenlétre készíti fel a fiatalokat, nemtől függetlenül. A nemzeti oktatási politika fontos célkitűzése lehet a fent ismertetett jelenség okainak és következményeinek mélyebb kutatása, az eredmények függvényében intézkedések meghatározása."

A fentieket végül az ÁSZ elnöke egy 2022. szeptemberi interjúban is megerősítette a 24.hu-nak: „Szerintem ez az elemzés közel sem arról szól, hogy túl sok nő lenne a felsőoktatásban, hanem arra próbál választ keresni, hogy a létszámarányokhoz képest miért jut be kevesebb férfi, és van-e ennek valamilyen gyökere az általános és középfokú iskolarendszerben. Ráadásul nem az ÁSZ kutatóinak álláspontja artikulálódik benne, hanem a felkért 700 pedagógus és szülő véleménye. […] Annyit tudok mondani, az volt számomra a fő üzenete [az elemzésnek], hogy valamiért a létszámarányokhoz képest kevesebb férfi jut a felsőoktatásba, és ennek lehetséges, hogy vannak olyan okai, amik az iskolarendszerben keresendők. Nem az az üzenete az elemzésnek – szemben a sajtó egy részében megjelent cikkekkel –, hogy a felsőfokú végzettségű nők kevesebb gyermeket hoznának világra."

4.1. Anyag és módszer

A következőkben a Magyarországon 2022-ben megjelent, a pink education-jelenséggel foglalkozó ÁSZ-tanulmány sajtóbeli reflexióit vizsgáljuk meg retorikai-etikai és nyelvi szempontból. A vizsgálat anyagát azok az online felületeken 2022. augusztus 25. és szeptember

16. között megjelent híranyagok képezik, amelyek az érintett ÁSZ-tanulmánnyal és annak értelmezésével foglalkoznak. A híranyagok kiválasztása a Google-keresőn keresztül történt a *pink education*, az ÁSZ és a *női kvóta* kulcsszavak segítségével. Elemzési módszerként a retorikai elemzés válogatott szempontjaival élek (Adamikné 2013: 496–498). A vizsgált hipotézisek a következők:

- A forrásszöveg szerkesztésében fellelhetők az online szövegek olvasási stratégiáinak nyomai.
- A forrásszöveg manipulatív stratégiája olyan enthümémák és szillogizmusok sorozatából áll, amelyek egy partikuláris közönség világnézeti előfeszítettségére építenek.
- A nyelvi megformáltság utal a világnézeti előfeszítettségre.
- A befogadókhoz csupán az etikailag megkérdőjelezhető tartalom jut el, az esetleges etikus szakaszra nem látnak rá.

A vizsgálat során a következő kérdésekre keresem a választ:

- Kik tekinthetők az ügy potenciális hallgatóságának?
- Melyik sajtóanyag volt a forrás, amely a félreértéseket elindította?
- Milyen stratégia alapján volt megszerkesztve a forrásszöveg?
- Hogyan eszkalálódott a félreértés retorikai szituációja?
- Milyen nyelvi és retorikai eszközök cáfolják a forrásszöveg objektivitását?

4.2. Kik tekinthetők az ügy potenciális hallgatóságának?

Perelman univerzális és partikuláris hallgatóságot különböztetett meg. A pink education-tanulmány retorikai szituációjában a hallgatóság mind univerzális, mind partikuláris minőségben jelen van, hiszen ha az univerzális hallgatóságot úgy értelmezzük, mint azoknak a közösségét, akiket a választott téma a beszélő (jelen esetben az újságíró) szerint potenciálisan érdekelhet, a partikuláris hallgatóságot pedig akként, akik bármely elv alapján szerveződő csoportként vannak jelen, és akikre a beszélő hatást kíván gyakorolni, akkor egyik esetben sem állunk messze a valóságtól. Az univerzális hallgatóság lehet a magyar társadalom, amely genderkérdésekben egyébként is kiélezett érzékszervekkel rendelkezik, a genderkérdés politikailag tabunak számít, ezért minden, a női-férfi szerepekkel kapcsolatos téma közérdeklődésre tarthat számot. Ha az univerzális hallgatóságban mégsem érne el akkora sikert a beszélő, akkor még mindig ott van a partikuláris hallgatóság: annak a médiumnak a közönsége, amelyik egyetért és (akár kritika nélküli) befogadója a sajtótermék által közvetített értékeknek, üzeneteknek. A beszélő ugyanakkor jó eséllyel alapozhat arra, hogy a portál olvasói nem fogják ellenőrizni az eredeti forrást: az eredeti tanulmányt be sem linkelik a cikkbe, ha pedig a befogadó mégis veszi a fáradságot, hogy rákeressen a tanulmányra, a hosszú, több tíz oldalas szövegek online felületeken való olvasása elfárasztja, vagy más, fontosabb feladatok elszólítják a számítógép mellől. A retorikai szituációban tehát a hallgatóság szerepe problémás, ugyanis cselekvőképes, de nem kontrollképes: az újságíró éthoszát nem tudja ellenőrizni.

4.3. Melyik sajtóanyag volt a forrás, amely a félreértéseket elindította?

A 24.hu portálon 2022. szeptember 16-án közölt ÁSZ-elnöki interjúban szerepel egy mondat, amely a sajtó felelősségét firtatja: „A sajtó túlnyomó része sajnos nem az ÁSZ anyagából dolgozott, hanem egy, azt tendenciózusan, egyoldalúan bemutató cikkből." A választott források elemzésekor igyekeztem visszakövetni, melyik lehetett az a forráscikk, amely a sajtó nagy részét befolyásolta, és arra jutottunk, hogy az ÁSZ-elnök szavai igazolhatók: a nepszava.hu volt az első, amelyik tudósított a tanulmány létéről és tartalmáról 2022. augusztus 25-én – a vizsgált források ugyanis kivétel nélkül erre az anyagra hivatkoztak, a népszava.hu azonban nem hivatkozott egyetlen más cikkre sem. Természetesen már a híranyag címe is alkalmas a figyelemfelkeltésre: *Aggódik az Állami Számvevőszék a túl sok diplomás nő miatt, mert csökken a házasság és a gyerekvállalás esélye.*

4.4. Milyen stratégia alapján volt megszerkesztve a forrásszöveg?

A félreértelmezés alapja fontos információk kihagyása, elhallgatása volt. A forrásszöveget közelebbről megvizsgálva megfigyelhető, hogy a 4500 karakteres szöveg 25%-ában (1100 karakter) meg sem említődik, hogy az ÁSZ-adatok milyen forrásból származnak, hogy kik a megkérdezettek (700 fős szülői-tanári minta), vagy egyáltalán vannak-e, és hogy az elemzés voltaképpen vélekedéseket tükröz. Ez a megfigyelés több okból is problémás: nemcsak azért, mert fontos információkat hallgat el, hanem mert árulkodik arról, hogy a szöveg megírója és a lap szerkesztője ismeri a digitális szövegek olvasási stratégiáit, és ezek alapján akár a tudatos információelhallgatás gyanúja is felmerülhet. A legfontosabb, digitális szövegeket érintő olvasási stratégiai vonások a következők (Gonda 2015: 28–29 alapján):

- A digitális szövegek olvasásakor alapvetően az ún. F és az E alakzat a meghatározó, ami azt mutatja, hogy az olvasók a digitális szöveget először vízszintesen kezdik el olvasni, majd pedig függőlegesen haladnak.
- A digitális szövegek olvasásának sajátossága az ún. „szerelem első látásra" mintázat. Az olvasó figyelmét felkeltő első információ befolyásolja az olvasási stratégiát, ugyanis ez viszi tovább a befogadót a saját maga által épített olvasási útvonalon.
- Az olvasók emellett nem olvassák el szóról szóra a weboldalakon található szövegeket: elsősorban az első két bekezdésben szereplő információkat dolgozzák fel részletesebben, azt követően pedig az összefüggő szövegekből soronként csupán az első néhány szót értelmezik. A forrásszöveg első 1100 karaktere – az újságcikk leadjével együtt – két bekezdésnyi szövegnek feleltethető meg, a felületes olvasó pedig nem foglalkozik a szöveg folytatásának mélyolvasásával: esetleges prekoncepciói már a szöveg elején igazolást nyertek.
- A digitális olvasásban így tulajdonképpen egyfajta „nem lineáris, szkennelő", de akár úgyis mondhatjuk, „kaotikus" logika érvényesül (Balázs 2023: 292).

A forrásanyagokat megvizsgálva kitűnt, hogy a többi vizsgált forrás (444.hu, telex.hu, hvg.hu) sem volt körültekintőbb, és szinte kritika nélkül közölte a Népszava írását, a körültekintőbb és árnyaltabb elemzések, interjúk pedig csak később jelentek meg más portálokon.

Voltak törekvések a kiegyensúlyozott értelmezésre (pl. Válasz Online, ÁSZ-elnöki interjú), de ezek kizárólag utólagos megszólalások voltak.

4.5. Hogyan eszkalálódott a félreértés retorikai szituációja?

Az egyes cikkek időrendi sorrendje pontosan megállapítható, ha a cikkek publikálási időpontját – ahol lehetséges – vizsgáljuk. Eszerint a következő sorrend feltételezhető:

- nepszava.hu: Aggódik az Állami Számvevőszék a túl sok diplomás nő miatt, mert csökken a házasság és a gyerekvállalás esélye – 2022. augusztus 25. 6:30
- 444.hu: Demográfiai problémákat is okozhat a túl sok diplomás nő az Állami Számvevőszék elemzése szerint – 2022. augusztus 25. 07:52
- hvg.hu: Az Állami Számvevőszék szerint túl sok a diplomás nő, és ez demográfiai problémákhoz vezethet – 2022. augusztus 25. 10:44
- telex.hu: Nem a nők arányával van baj – a boszorkányüldözés korszakát idéző gondolatok ezek – 2022. augusztus 26. 20:45
- valaszonline.hu: Senki nem akar női kvótát – így értették teljesen félre az ÁSZ tanulmányát – 2022. augusztus 29.
- 24.hu: Új ÁSZ-elnök: Nekem kicsit más a szerepfelfogásom – 2022. szeptember 16. 11:11

Ezek közül az első három cikk tekinthető híranyagnak, a telex.hu írása véleménycikként értelmezhető, a valaszonline.hu és a 24.hu anyagai pedig alaposabb utánajárásról tanúskodnak: igyekeznek az ÁSZ-tanulmány valódi mondanivalójára fordítani a figyelmet.

Az ügy sajtóbeli kommunikációja megfelel a retorikai szituáció követelményeinek:

- előállt a szükség, amely megteremtette a megszólalás lehetőségét,
- megvolt a kényszer, tudniillik az újságíró szerette volna elvégezni a munkáját,
- és adva volt a hallgatóság, amely az online portál(ok) olvasóközönségét jelenti ebben az esetben.

Az ügy retorikai szituációja azonban összetettebb. Amellett, hogy az online újságírás egyik szükséges vonása a gyorsaság és a kattintások számának (így az olvasottságnak) a növelése, megállapíthatók a retorikai szituáció fejlődési szakaszai is. Lloyd F. Bitzer a következő fejlődési modellt állítja fel (4. táblázat):

eredeti, kezdeti szakasz	a szükséglet létrejön, valaki észreveszi
érési szakasz	a szükséglet jelen van, mind a beszélő, mind a hallgató felfigyelt rá, a hallgatóság könnyen megszólítható, és készen áll arra, hogy módosítsa a szükségletet; rövid szakasz
romlási szakasz	a szükséglet módosítása egyre nehezebbé válik, lecsengés, a cáfolatok megjelenése
megszűnési szakasz	az összetevők eltűnnek, a szükséglet nem érzékelhető

4. táblázat: A retorikai szituáció fejlődési modellje (forrás: Adamik et al. 2005: 270)

Ha az ÁSZ-tanulmánnyal kapcsolatos ügyre vetítjük a fejlődési szakaszokat, akkor a következő eredményt kapjuk (5. táblázat):

eredeti, kezdeti szakasz	Nem tudjuk, a forrásszöveg szerzője pontosan mikor észlelte az ÁSZ-tanulmányt, de valószínűleg 2022. augusztus 25. előtt.
érési szakasz	2022. augusztus 25–26.: megjelenik a nepszava.hu forrásszövege, és a legolvasottabb hírportálok közül többen is átveszik (444.hu, hvg.hu), illetve véleménycikket írnak a kérdésről (telex.hu).
romlási szakasz	2022. augusztus 29.: a cáfoló, pontosító értelmezés megjelenése (valaszonline.hu).
megszűnési szakasz	2022. szeptember 16.: Interjú az új ÁSZ-elnökkel (24.hu). A téma ekkor már nem kap nagy közérdeklődést.

5. táblázat: A retorikai szituáció fejlődési modellje a pink educationről szóló ÁSZ-tanulmány sajtómegjelenései kapcsán

Az online sajtóban az információk megjelenésének ugyanúgy hírértéke van, mint a híranyagok tartalmának: látszik, hogy a gyors reagálású portálok elkövették azt a hibát, hogy nem vetették alá mélyelemzésnek az ÁSZ-tanulmányt, és csak a hibás anyagra támaszkodva fogalmazták meg a saját cikkeiket. Az alapos munkához több nap kellett: egészen pontosan három, amíg megjelent a Válasz Online magyarázó cikke, és három hét, amíg elkészült az interjú az ÁSZ elnökével. A cáfolatok már nem találtak akkora sajtóvisszhangra, mint a korábbi, botránykeltő anyagok.

4.6. Milyen nyelvi és retorikai eszközök cáfolják a forrásszöveg objektivitását?

A forrásszövegben több olyan retorikai-nyelvi formát is találunk, amelyek a beszélő (az újságíró) objektivitását cáfolják, és az üzenet jelentését irányított módon és jelentésben horgonyozzák le. Ráadásul ezekre a nyelvi formákra érvelő szerep is hárul: a szövegnek olyan mondanivalóit, háttérelemeit sűrítik magukba, amelyek a beszélői szándékról árulkodnak. Az enthümémákat szillogizmusokká kiegészítve (NP – nagy premissza, KP – kis premissza, K – konklúzió) láthatóvá válik a forrásszöveg torzított és erősen értékorientált érvrendszere (6. táblázat), ezáltal azok hajlamosak lehetnek méregszavakként vagy méregkapcsolókként (Lózsi 2012, 2023) viselkedni.

Nyelvi forma (enhüméma)	Lehorgonyzás (szillogizmus)
KP: túlreprezentáltság (egyre több a nő a felsőoktatásban)	NP: A felsőoktatási végzettség kitoltja a gyermekvállalási kedvet, és ennek demográfiai következményei lehetnek. K: A felsőoktatásban korlátozni kell a nők számát.
K: „Jól illeszkedik az Orbán-kormány filozófiájába…”	NP: A Kormány filozófiája nem támogatja a nemi egyenlőséget. KP: Az elemzés a Kormány filozófiáját tükrözi.
K: Az ÁSZ szerint…	NP: Az elemzést az ÁSZ készítette. KP: Az ÁSZ kutatói következtetéseket vontak le a rendelkezésre álló adatokból.

6. táblázat: A nepszava.hu forrásszövegének enthümémái és szillogizmusai

Milyen módon lehet itt szerepe a kritikai gondolkodásnak? Ha az enthümémákat szillogizmusokká alakítjuk, és a szillogizmusokat ilyen módon az episztemikus lehorgonyzás fogalmának (Tolcsvai Nagy 2017: 302) kiterjesztéseként fogjuk föl, a 6. táblázatban közölt nyelvi formák (entitások) valójában a beszélőhöz és a hallgatóhoz, valamint a pillanatnyilag aktivált tudásterületeikhez kapcsolódhatnának egy adott retorikai szituációban: vagyis az adott kontextusban adott szándékot tükrözhetnek. Annál is inkább, hiszen a „lehorgonyzó viszonyt a beszélő kiinduló pontja határozza meg”, ráadásul „szubjektivizációt tartalmaz” (Tolcsvai Nagy 2017: 305). Ennek tudomásulvétele ugyanakkor magával vonja az enthümémák tartalmának megkérdőjelezését is, hiszen azok objektív értelmezéséhez a szubjektív vonatkozásokat le kell hántani a nyelvi formákról. Így a 7. táblázatban feltett kérdések merülhetnek föl a méregkapcsolók megkérdőjelezésekor.

Nyelvi forma	Kérdés
túlreprezentáltság	Mit jelent a szó? Mi a kontextus?
„Jól illeszkedik az Orbán-kormány filozófiájába…”	Felmerül-e a megerősítési torzítás gyanúja?
Az ÁSZ szerint…	Illetékes egyáltalán az ÁSZ genderkérdések kutatásában?

7. táblázat: A méregkapcsolókat semlegesítő kérdések

A túlreprezentáltság fogalma nem világos: az ÁSZ-tanulmány abban az értelemben használja, hogy a társadalmi arányukhoz képest a nők nagyobb arányban (55,4%-ban) vesznek részt a felsőoktatásban. Méregkapcsolóvá pedig azáltal válik a szó, hogy köznyelvre lefordítva azt is jelentheti: ’valamiből/valakikből túl sok van egy adott helyen’, ahogyan az például a nepszava.hu, a hvg.hu és a 444.hu cikkeinek címében is szerepel („túl sok nő”).

Az Orbán-kormány emlegetése a megerősítési torzítás gyanúját vonja maga után: a forráscikk (nepszava.hu) olvasói főként kormánykritikus emberek, akik eleve hajlamosak azokat az információkat keresni a szövegben, amelyek igazolják a politikai-világnézeti prekoncepciójukat.

Az pedig, hogy egyetlen kritikus újságíró sem tette föl a kérdést, hogy az Állami Számvevőszék mint az Országgyűlés legfőbb gazdasági és pénzügyi szervezete miért foglalkozik olyan kérdéssel, amely – elsőre legalábbis – biztosan nem tartozik a hatáskörébe, kifejezetten meglepő.

A fenti három, enthümémát tartalmazó nyelvi forma, az ezekből származtatható szillogizmusok és a kritikai hozzáállás is megmutatta, hogy a szövegalkotói objektivitás súlyosan sérült, s ezáltal a retorikai szituáció is teljes mértékben átértelmeződött. Feltételezhetővé vált a retorikai szituáció szándékos átkeretezése, amely egy intenzív álhírhullámot vont maga után a közvéleményben (8. táblázat):

Szükség: a téma fellelése Kényszer: úgy kell írni, hogy az megfeleljen az olvasóközönség előfeltételezéseinek, a lap arculatának, a szerkesztőnek Hallgatóság: az üzenet érintse zsigerileg – lehetőleg háborodjon föl, elégedetlenkedjen, legyen „kritikus”

8. táblázat: Az ÁSZ-tanulmány sajtóbeli kommunikációjának retorikai szituációja

Az arisztotelészi retorikai hármasból erőteljesen a pathoszra, az intenzív érzelmi érintettségre helyeződött a hangsúly: a hallgatóság felháborítása hamis információkkal és közleményekkel (logosz) azonban nem lehet cél, mert az ilyen szándék a kommunikátor éthoszának teljes hiányáról árulkodik.

5. Összegzés

„Egy digitálisan polarizált környezetben az álhírek teljes kiszűrése lehetetlen küldetés, különösen, ha virálisan terjednek az információk a megosztásokon keresztül” (Fehér–Király 2017: 46). A látszat és valóság megkülönböztetése nem mindig könnyű, olykor lehetetlen, de ez nem jelenti azt, hogy nem szükséges az álhírek szűrése, az olvasók kritikus szemléletre nevelése – főként azért, hogy a saját jóllétük érdekében ne hagyják hisztérizálni magukat. A jelen tanulmányban arra kerestem választ, hogy lehetséges-e a retorikai szemléletmód elsajátításával a sajtó etikátlan viselkedésének kritikai megfigyelése a szövegek nyelvi megformáltságán keresztül. Hipotéziseim kapcsán a következő megállapításokra jutottam:

Első hipotézisem, amely szerint a forrásszöveg szerkesztésében fellelhetők az online szövegek olvasási stratégiáinak nyomai, beigazolódott, hiszen láthattuk: a forrásszöveg megszerkesztése a digitális olvasási szokások ismeretéről árulkodik (információk elhallgatása az alaposabban olvasott bekezdésekben).

Második hipotézisem, amely szerint a forrásszöveg manipulatív stratégiája olyan enthümémák és szillogizmusok sorozatából áll, amelyek egy partikuláris közönség világnézeti előfeszítettségére építenek, szintén igazolódott: a forrásszöveg olyan érvelési stratégiát tartalmazott, amely lehetővé tette a médiummal egy világnézeten lévők világképének megerősítését.

Ehhez kapcsolódik a harmadik hipotézis teljesülése, mely szerint a nyelvi megformáltság utal a világnézeti előfeszítettségre: láttuk, hogy a megerősítési torzításon, a kétértelmű megfogalmazáson keresztül olyan jelentés horgonyzódik le a célközönségben, amely a partikuláris közönség jelenlétét igazolja.

S végül a negyedik hipotézis, amely csak közvetve igazolódott: a befogadókhoz csupán az etikailag megkérdőjelezhető tartalom jut el, az esetleges etikus szakaszra nem látnak rá. Azt nem tudjuk, hogy milyen szerkesztőségi munka zajlott a háttérben. Feltételezhetjük, hogy az újságíró etikus szándékkal akarta megírni a cikkét, de a végeredményből ez nem igazolható. Valószínűbb, hogy az újságcikk megírásának manipulatív motivációja (kényszer) erősebb lehet egy olyan társadalmi környezetben, amelyben állandó vita zajlik a genderkérdésről, bizonyos tekintetben a téma mégis tabunak minősül, a kattintásszámot pedig hozni kell, tehát az újságíró joggal feltételezi (szükség), hogy a téma közérdeklődésre tarthat számot (hallgatóság). A retorikai szituáció elszakad az éthosztól, manipulatív szakasz veszi kezdetét a cikk megírásával és publikálásával, valamint szerkesztői jóváhagyásával.

A jelen tanulmány megírásának célja az volt, hogy felhívja a figyelmet médiaetikai kérdésekre, valamint a retorikai-nyelvi eszközök kulcsfontosságú szerepére a kritikai gondolkodás fejlesztésében. Tudva és elfogadva azt, hogy „az emberi kommunikációban nincs, nem lehetséges […] egyszerű különbségtétel igaz és hamis között, [és] a kommunikatív viselkedés voltaképpen mindig egyfajta információmenedzsment annak érdekében, hogy a személy homlokzatának, identifikációinak, társas együttélésének, összetartozásának vagy különbözésének dinamikái fennmaradjanak" (Aczél 2017b: 14), hiszem és vallom azt, hogy a kritikai gondolkodáshoz hozzá tud járulni a retorikai elemzőkészség, illetve annak tanítása – akár reklámokon, multimediális szövegeken keresztül (Lózsi 2012). A nyelvészet és az anyanyelv-pedagógia figyelme nem véletlenül fordult a digitális szövegek olvasási stratégiái felé: felszínesebb olvasási módozatok, nagyobb választék, vibrálás, gyors és felületes információk tömkelegében kell irányt találniuk az olvasóknak. „A Gutenberg-galaxis tehát megteremtette az író-olvasó embert, ha nem is tökéletesen, csak amolyan felemás módon, de óriási művelődési arzenált adott a kezébe. Az internetgalaxis pedig létrehozta a sokféleképpen, sok csatornán szabadon tájékozódó, olvasó embert, akinek a lehetőségei határtalanok, viszont világbavetettsége, kiszolgáltatottsága is félelmetesen megnőtt. Talán soha nem volt akkora szükség a közművelődésre, mint most" (Balázs 2023: 295). Ebben a zűrzavarban pedig a szükségképpen lelassulásra késztető retorikai szemléletmód kapaszkodót nyújthat.

Források

Füzi Beatrix (szerk.) 2022. *Elemzés. „Pink education" jelenség Magyarországon?! A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők túlreprezentáltságának tényezői és gazdasági-társadalmi hatásai.* Budapest: Állami Számvevőszék.

nepszava.hu: Aggódik az Állami Számvevőszék a túl sok diplomás nő miatt, mert csökken a házasság és a gyerekvállalás esélye. 2022. augusztus 25. https://nepszava.hu/3167260_allami-szamvevoszek-elemzes-diploma-nok-csalad-hazassag-gyerekvallalas (2024. 01. 14.)

444.hu: Demográfiai problémákat is okozhat a túl sok diplomás nő az Állami Számvevőszék elemzése szerint. 2022. augusztus 25. https://444.hu/2022/08/25/demografiai-problemakat-is-okozhat-a-tul-sok-diplomas-no-az-allami-szamvevoszek-elemzese-szerint (2024. 01. 14.)

hvg.hu: Az Állami Számvevőszék szerint túl sok a diplomás nő, és ez demográfiai problémákhoz vezethet. 2022. augusztus 25. https://hvg.hu/itthon/20220825_az_allami_szamvevoszek_diploma_nok (2024. 01. 14.)

telex.hu: Nem a nők arányával van baj – a boszorkányüldözés korszakát idéző gondolatok ezek. 2022. augusztus 26. https://telex.hu/eletmod/2022/08/26/pink-education-allami-szamvevoszek-tanulmany-reakciok (2024. 01. 14.)

valaszonline.hu: Senki nem akar női kvótát – így értették teljesen félre az ÁSZ tanulmányát. 2022. augusztus 29. https://www.valaszonline.hu/2022/08/29/allami-szamvevoszek-oktatas-diploma-demografia-kutatas-elemzes/ (2024. 01. 14.)

24.hu: Új ÁSZ-elnök: Nekem kicsit más a szerepfelfogásom. 2022. szeptember 16. https://24.hu/fn/gazdasag/2022/09/16/windisch-laszlo-asz-allami-szamvevoszek-interju/ (2024. 01. 14.)

Irodalom

Aczél Petra 2017a. *Neked van igazad. Érvelés és meggyőzés a gyakorlatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Aczél Petra 2017b. Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez. *Századvég* 84/2. 5–26. https://szazadvegfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/09/szazadveg-84-alhirek-201708.pdf (2024. 01. 14.)

Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó.

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2005. *Retorika*. Budapest: Osiris.

Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Budapest: Telosz Kiadó.

Babits Mihály 1909. Irodalmi nevelés. Egy tantárgy filozófiája tanulók számára. https://mek.oszk.hu/05200/05258/html/01.htm#14 (2025. 01. 10.)

Balázs Géza 2023. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Christians, Clifford G. – Glasser, Theodore L. – McQuail, Denis – Nordenstreng, Kaarle – White, Robert A. 2021. *A média normatív elméletei. Újságírás a demokratikus társadalmakban.* Budapest: Wolters Kluwer Hungary.

Cooper, Martha 1989. *Analyzing public discourse*. Illinois: Waveland Press – Prospect Heights.

Corbett, Edward 1969/2011. Irodalmi művek retorikai elemzései. *Magyartanítás* 52/4. 6–18. http://www.trezorkiado.fw.hu/Magyartanitas-2011-4.pdf (2024. 01. 14.)

Fehér Katalin – Király Olívia 2017. Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában. *Századvég* 84/2. 39–50. https://szazadvegfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/09/szazadveg-84-alhirek-201708.pdf (2024. 01. 14.)

Gonda Zsuzsa 2015. *Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. https://metodika.btk.elte.hu/dstore/document/5814/7-TAMOP_BTK_BMK_7-Digit%C3%A1lis_sz%C3%B6vegek.pdf (2024. 01. 14.)

Ismail, Elizabeth 2020. Developing critical thinking with rhetorical pedagogy. OSSA Conference Archive. 26. https://scholar.uwindsor.ca/ossaarchive/OSSA12/Wednesday/26 (2024. 01. 14.)

Ivaskó Lívia 2005. Félreértéseink nyomában. In Ivaskó Lívia (szerk.): Érthető kommunikáció. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Médiatudományi Tanszék. 14–27.

Koltay András 2004. Etikai szempontok a sajtószabadság megvalósításában. In Bölcskei János – Nochta Tibor (szerk.): *Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól*. Budapest: Szent István Társulat. 205–223.

Lózsi Tamás 2012. Multimediális szövegek értése. *Anyanyelv-pedagógia* 5/3. https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=401 (2024. 01. 14.)

Lózsi Tamás 2023. „Oltásellenessel vitatkozni…" Néhány érv és ellenérv a nagy oltakozási vitában. In Lózsi Tamás – Pölcz Ádám (szerk.): *A vita retorikája. Retorikai tanulmányok, a 2020-as és a 2021-es Kossuth-szónokverseny beszédei*. Budapest: Petőfi Kulturális Ügynökség. 43–68. https://kultura.hu/wp-content/uploads/2023/11/kossuth-fin-oldal.pdf (2024. 01. 14.)

Perelman, Chaim 1977/2018. *A retorika birodalma*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Pölcz Ádám 2022. A disszociatív érvelés szerepe a kritikai gondolkodás fejlesztésében. *Magyar Tudomány* 183: 852–860. https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.7.2

Pölcz Ádám 2023. Disszociáció a pedagógiai kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 147: 670–691. https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.5.670

Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan*. Budapest: Kalligram.

Tolcsvai Nagy Gábor (főszerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris.

Vesszős Balázs 2022. A félreértés pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 146: 458–475. https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.458

Internetes hivatkozások

W1: Újságírói etikai kódex https://muosz.hu/kodexek/ujsagiroi-etikai-kodex/

W2: What is Critical Thinking? https://louisville.edu/ideastoaction/about/criticalthinking/what